

REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN

TANULMÁNYKÖTET

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

**REFORMÁCIÓ ÉS KÁNON
A SZLÁV IRODALMAKBAN,
KULTÚRÁKBAN ÉS NYELVEKBEN**

TANULMÁNYKÖTET

SZERKESZTETTE

István Anna

**ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2018**

A kötet megjelenését a Trefort-kert Alapítvány
és a Zuglói Szlovákok Önkormányzata támogatta

SZAKMAI LEKTOROK

Tuska Tünde
Várnai Dorota

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők, szerkesztő

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszéke
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

Sorozatszerkesztő Lukács István

A borítót tervezte Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-061-4

TARTALOM

ISTVÁN ANNA	
A tanulmánykötet elé.....	7
NYOMÁRKAY ISTVÁN	
A reformáció jelentősége a szellemi életben	9
VIG ISTVÁN	
Nyelvhasználat a 16. századi Dalmáciában	15
BAJZEK MÁRIA	
Reformáció a 17-18. századi Muravidéken	29
CSÁSZÁRI ÉVA	
A 137. (138.) zsoltár szlovák-magyar, katolikus-református viszonylatban	43
PAVIČIĆ MLADEN	
Mojca Kumerdej <i>Kronosz Aratása</i> című regénye a szlovén reformáció és ellenreformáció tükrében.....	53
JAKOVLJEVIĆ DRAGAN	
Kiadói és nyomdai tevékenység a szerbek körében a középkor végén és az újkor hajnalán	67
MENYHÁRT KRISZTINA	
A protestánsok és a pravoszláv keresztények kapcsolatai az Oszmán Birodalom korában	81
ISTVÁN ANNA	
A magyarországi szlovákok evangélikus énekeskönyve és irodalomtörténeti hagyományai	105

RÁGYANSZKY GYÖRGY	
	A <i>Düsevani Liszt</i> (1922-1941) mint a muravidéki evangélikus nyelvtervezés forrása117
DUDÁS ELŐD	
	A reformáció és a nyugat-magyarországi horvátok.....129
ZSILÁK MÁRIA	
	A szlovák evangélikus irodalom gyökerei141
KISS SZEMÁN RÓBERT	
	Tájérombolás és tájépités Kollár <i>Észak-itáliai útirajz</i> -ában - Keszthely, Zalavár, Zalaapáti151
URKOM ALEKSANDER	
	Vallási terminológia a jelentősebb magyar-szerb két- nyelvű szótárakban163
JANIEC-NYITRAI AGNIESZKA	
	Illúzió és dezillúzió között Comenius <i>A világ útvesztője</i> és a <i>szív paradicsoma</i> című művében179
DUDÁS MÁRIA	
	<i>A jó pap is holtig tanul</i> , avagy magyar és bolgár frazém- mák pap kifejezéssel193
LUKÁCS ISTVÁN	
	A horvátok szerepe az erdélyi vallási küzdelmekben a XVII. század első felében203
MANN JOLÁN	
	A reformáció eszméjének interpretációja Miroslav Kr- leža műveiben213

Vallási terminológia a jelentősebb magyar–szerb kétnyelvű szótárakban

URKOM ALEKSANDER

Abstract: In this paper, through the comparison of the most important dictionaries of the Serbian-Hungarian lexicography, several religious terms are processed. The goal is to compile and compare religious terminology, either as a separate item or as a part of a sentence in examples, throughout different dictionaries. The paper will engage the words of religious terminology of four already published dictionaries Brancić Blagoje–Derra György: Hungarian-Serbian dictionary (Novi Sad, 1889), Đisalović Veselin: Hungarian-Serbian dictionary (Novi Sad, 1914), Hadrovics László: Hungarian-Serbian dictionary (Budapest, 1958), Palich Emil: Hungarian-Serbian dictionary (Budapest, 1968), and this material will be compared with the terminology of the new, big Hungarian-Serbian dictionary that is under construction.

Keywords: Serbian-Hungarian lexicography, religious terminology, bilingual dictionaries

BEVEZETÉS

A következő részben a szerb–magyar lexikográfia jelentősebb szótáraiban felelhető vallási terminológiával foglalkozunk. Célunk bemutatni mindazokat a szavakat és kifejezéseket, amelyek a hit és vallás témakörben használatosak, és amelyek vagy külön szócikkben kerültek feltüntetésre, vagy példamondatokban kerülnek felhasználásra. Ahogyan a korábban is, ebben a részben is a vallási terminológiát elemezzük a következő négy szótárban: Brancsits Blagoje–Derra György: *Magyar–szerb szótár* (Újvidék, 1889), Gyszálóvics Veszelin: *Magyar–szerb szótár* (Újvidék, 1914), Hadrovics László: *Magyar–szerbhorvát szótár* (Budapest, 1958), Palich Emil: *Magyar–szerbhorvát kéziszótár* (Budapest, 1968), és összevetjük a jelenleg készülőben lévő új magyar–szerb nagyszótárban található terminológiával.

A vallási terminológiát a szótárakon kívül szakirodalomban is kutatjuk, mivel azoknak jelentése a legkülönbözőbb okok miatt változhat, módosulhat. Íme egy erre vonatkozó példa: „a hagyományos értelemben vett „megváltást” az utca nyelve kifejezni sem tudja... A „hit”-et igen sokan hiszékenységgént, könnyelműségként, irracionitásként értelmezik. A „szerelem” szó pervertálódik, erotikus, élvezeti mellékízű, én-központú kifejezéssé válva.” (TOMKA 2006: 289).

A fent megjelölt szótárak elemzése során a következő kérdésekre szeretnék választ kapni: 1) A szerb-magyar lexicográfia történetében felismerhető-e bármilyen elv, amely szerint a vallási terminológiát dolgozzák fel a fenti szótárak, amelyre figyelemmel kell lenni az új készülő félben álló szótár elkészítésénél?, 2) Felismerhető-e bármilyen törvényszerűség a vallási terminológia szerepeltetésére egy szótárban, amelyet alkalmazni kell az új szótárnál?, 3) Beszélhetünk-e a szótári szócikkek fejlesztéséről, fejlődéséről azoknál a szócikkeknél, amelyek tartalmazzák vallási terminológiát, felismerhető-e a korábban kiadott szótárakra való építés, hivatkozás?, 4) Észrevehető-e a vallási terminusok csökkenése vagy növekedése az idő során, változott-e a jelentésük? Ezekre és hasonló kérdésekre választ próbálunk kapni a fenti szótárak szócikkeik elemzése során.

A MÓDSZER

A vallási terminusok elemzését kétféleképpen végezzük. Az első módszer az újonnan készülőben lévő szótár vallási terminusainak az elemzése, mivel a magyar hasáb már elkészült és ez lehetővé tette a vizsgálatot, mivel megjelölésre kerültek benne a vallási terminusok. Az új magyar-szerb szótárban több mint 400 szót vagy kifejezést jelöltek meg vallási terminusként. A terjedelmi korlátok miatt, ebben a szövegben csak 25 vallási terminus elemzését mutatjuk be, azonban az elemzésben az első száz terminusra térünk ki. A kijelölt terminusok a korábbi szótárakban fellelhető terminusokkal történő összevetéssel megkíséreljük megválaszolni a fent

megjelölt kérdéseket. Második módszerként, az elemzett négy szótárban kikeressük mindazokat a fogalmakat és kifejezéseket, amelyeknek a vallási tartalma észrevehető, és amelyekkel nem találkoztunk az új magyar–szerb szótárban. A szótári tartalom elemzését megelőzően megemlítjük mindazokat az aspektusokat, amelyek szerint az elemzés sorra kerül, és amelyek egyben a lexikográfiában alkalmazott legtipikusabb irányelvek a terminológia elemzésében.

A vizsgálat a szótárakban fellelhető ekvivalensek gyakoriság szerinti szerepeltetésére fog kitérni, mivel azt szeretnénk megtudni, hogy az ekvivalenseket az előfordulásuk szerint sorrendbe állították vagy sem, ha meg nem tették azt, miért nem.

A második fontos kérdés a vallási tartalom. Az elemzés során meg fogjuk vizsgálni, hogy a történelem során az egyes fogalmaknak a vallási jelentése vagy tartalma változott-e, elveszett, és ha igen, melyek azok az okok, amelyek ezt indokolták, eredményezték. Emellett, vizsgálatra kerül, hogy melyik esetben nem került megjelölésre a vallási tartalom, és mennyire lehet azt az adott történelmi időszakban uralkodó a vallással és hittel szembeni társadalmi elfogadottságnak tulajdonítani. Mennyire voltak azok a tartalmak szükségtelemek, és mennyire jelentettek terhet egy adott társadalomban.

Mivel a négy vizsgált szótár között kettő szerbhorvát nyelvű, fontos megvizsgálni milyen mértékben hatott a szótári szókészletre a horvát nyelvi jelleg azokban a szócikkekben, ahol a vallási tartalom fellelhető, megjelölésre kerültek-e a szerb és a horvát variánsok, észrevehető-e egyáltalán a két nyelv közötti különbség, és észrevehető-e valamelyik nyelv dominanciája vagy sem.

A következő kérdéskörben a megfelelő ekvivalens meglétét vagy hiányát vizsgáljuk. Különböző okok lehetnek az adott ekvivalens hiányára. Ezt okozhatja a térbeli korlát egy nyomtatott szótárban, amikor egy kisebb terjedelmű szótárban egyszerűen nem áll rendelkezésre elengedő tér az összes ekvivalens és árnyalatai szerepeltetésére. Azonban, gyakran fordul elő, hogy az egyik szófajt vagy alaki formát a szerkesz-

tők nem jelölik meg a szótárban, így akár egy fontos terminus is ennek következményeként nem találja meg a helyét egy szótárban. Természetesen, a hiányát akár a nagyon ritka használat is eredményezheti, mivel a szerkesztők elsősorban a mindennapokban előforduló példákat igyekeznek a szótárakban szerepeltetni. A fenti okok mellett, az egyes terminusok szükségtelenné-, vagy problémássá válhatnak, akár feleslegessé minősülhetnek, a politikai, vallási vagy társadalmi szemlélet miatt. Itt a fontos szempontokat elemezhetjük Tomka Miklós eszme-futtatásában miszerint „a 19. század közepétől a 20. század közepéig terjedő időszak meghatározó jelenségei egyfelől a nemzeti törekvések erőteljes szerepe; Európa nemzetállamok szerinti politikai átrendeződése; a gyarmatbirodalmak kialakulása; a falusi, közösségi, hagyományos kultúra és közösségi szervezet háttérbe szorulása; a gyors iparosodás, az ipari társadalom megszerveződése és ezzel egyidejűleg a munkakérdés és az osztályharc kiéleződése; a nagyvárosi, mobil, demokráciára törekvő, modern társadalom megszületése, és a liberalizmus. (2007: 165). Hasonlóképpen vélekedik Bögre Zsuzsa-Kamarás István szerzőpáros is, amikor az alábbi megjegyzést teszik: „A negyvenes évek második felétől a hatvanas évek közepéig együtt járt a szocialista modernizáció a vallás elleni erős fellépéssel, és ennek következtében a felfelé mobilok közül sokan elhagyták a vallást.” (2013: 207)

A következő kérdéssor, amellyel foglalkozni fogunk, az illusztráció a szótári szócikkekben. Az illusztráció és illusztrálás fogalom alatt, nem a képi megjelenést, hanem a példamondatok formában a mindennapi használat illusztrálását, bemutatását értjük. Fontos megvizsgálni, hogy a vallási terminusok használatát milyen módon és mennyire következetesen illusztrálják a vizsgált szótárak. Mikor illusztrál egy szótár és mikor nem? Miért nem fontos az egyes esetekben az illusztrálás? Beszélhetünk-e itt is a terjedelmi korlátokból eredő problémákról? Vagy esetleg az egyes terminusok felhasználása egyszerű és világos? Szükséges-e egyáltalán – és mikor – a vallási terminusok használatának illusztrálása? Ebben a témakörben nagy segítséget nyújtanak a vallási sza-

vak szótárai, amelyek a legkülönbözőbb módon szerepeltek a vallási terminusokat, illetve közlik jelentésüket. Például a Bölcseki-Lenkey féle „Idegen eredetű vallási szavak és fogalmak szótárában” a vallási terminusok részletes leírásokat kapnak, lásd „adventisták” – szabadegyházi protestáns felekezet, tanításuk középpontjába Krisztus közelinek vélt eljövételét állítják (1991: 9); „apokalipszis” – leleplezés, kijelentés, kinyilatkoztatás; az Újszövetség zárókönyvének, a Jelenések könyvének neve (1991: 14); „apokrifus” – rejtett; nem kánoni. A Biblián kívüli iratok. (1991: 14)

A következő kérdéskörben azt vizsgáljuk, hogy milyen formában követhető a vallási terminusok fejlődése. Mivel a vallási terminusokat egy-egy történelmi kontextusban elemezzük és vizsgáljuk, betekintést nyerhetünk azok fejlődésébe és láthatjuk azok egymásra épülését. Amennyiben az adott terminus felhasználására a korábbi lexikográfiai műben minta vagy megoldás található, valószínűsíthető, hogy az időben későbbre eső szótárkészítésnél a szerkesztők támaszkodhattak azon eredményekre és felhasználhatták az adott terminus későbbi fejlesztésére, kidolgozására. Melyek azok az esetek, ahol mégsem fellelhető az egymásra épültség, és mi lehetett annak az oka, hogy a későbbi szerkesztők nem vették figyelembe a korábbi szótárakat, amikor a vallási terminológiát dolgozták fel?

Utolsó kérdéskörben a másodlagos jelentéssel foglalkozunk. Gyakori jelenség a szótárakban másodlagos vagy további jelentések megjelölése, mialatt az elsődleges – vagy gyakoribb – jelentést elhagyják. Mi lehet ennek az oka és mi alapján állapíthatjuk meg az adott terminus gyakoriságát?

Az adatok könnyebb megjelölése és elemzése érdekében a szótári adatok bemutatásánál a következő rövidítéseket alkalmazzuk: B-D: Brancsits–Derra, GY: Gyiszalovics, H: Hadrovics, P: Palich, ELTE: készülőben lévő magyar–szerb nagyszótár.

ELEMZÉS

1. Advent

Az „*advent*“ címszónál megállapíthatjuk, hogy a szerb ekvivalens csak a B–D szótárban szerepel, következők szerint: „*advent, prišestvije*“. A többi szótárban (GY, H és P) ezt a címszót nem találjuk. Az ELTE szótárban, azonban, hiányzik az illusztrálás és csak egy ekvivalenst találunk.

2. adventista

Az „*adventista*“ címszót nem találjuk egyetlen egy vizsgált szótárban sem, az ELTE szótárban – az előző példához hasonlóan – az ekvivalens használatának illusztrálása hiányzik, ahogyan a magyar vagy szerb jelentésének magyarázata is.

3. ájtatosság

Az „*ájtatosság*“ címszónál a B–D szótárban és a GY szótárban ugyanazok az ekvivalensek szerepelnek: *bogomoljstvo, pobožnost*, a H szótárban csak az egyik ekvivalens maradt: *pobožnost*, míg a P szótárban a régebbi szótárakban található ekvivalensek szerepelnek, megváltozott sorrendben: *pobožnost, bogomoljstvo*. Az ELTE szótár a második (2.) jelentés alatt a vallási minősítést vezeti be, illetve magyarázatot ad a kifejezés használatára vonatkozóan: 2. *vall [imádkozás]*.

4. áldás

Az „*áldás*“ címszónál – hasonló az előző példában elmondottakhoz – a B–D és GY szótárak azonos ekvivalenseket adnak, azonos sorrendben: 1. *blagosiljanje, blagoslov*, 2. *milostinja, dar*, 3. *katoličko bdenje*, a H szótár a következő ekvivalenseket sorolja fel: *blagoslov, blagosiljanje*, míg a P szótár az előző szótárban található ekvivalensek mellé további ekvivalenst vezet be: *blagoslov, blagosiljanje, halal*. Az ELTE szótár illusztrálja az ekvivalens használatát: *Isten ~a, ~át adja vmire*.

5. áldoz

Az „*áldoz*“ címszónál a B–D szótár két ekvivalenst jelöli meg: *žrtvovati, prinostiti na žrtvu*, míg a GY szótár redukálja az ekvivalensek számát és csak az egyikét tartja meg: *žrtvovati*. H szótár vezeti be a vonzat kategóriát, illetve zárójelben magyarázatot ad az adott ekvivalens használatára vonatkozóan: 1. *umit žrtvovati*; 2. *(istentiszteletkor) pričestiti (pričešćivati) se*. A P

szótár az előző szótárhoz képest részben részletesebben dolgozza fel a szócikket, így a jelen idő első személy alakját is jelöli, tekintettel arra, hogy a prezent és infinitivus-i tő közötti különbségről van itt szó: 1. *vmit (átv is) žrtvoovati* [žrtvujem]; 2. <istentiszteletkor> *pričestiti/pričešćivati se*. Az ELTE szótár az ekvivalens mellett illusztrálja a használatot is: *az istenségnek egy bárányt ~*.

6. áldozás

Az „áldozás” címszónál a B–D szótár összesen négy ekvivalenst jelöli meg, azonban külön csoportosítja azokat az ekvivalenseket, amelyeknél a vallási tartalom érzékelhető: 1. *žrtvovanje*, 2. *pričešćivanje, pričest, pričešće*. A GY szótár az előző szótárhoz hasonlóan jelöli meg az ekvivalenseket, azonban az egyik ekvivalenst elhagyja: 1. *žrtvovanje*; 2. *pričešćivanje, pričešće*. A H szótár hasonlóan felismeri e fogalom kettős használatát, a zárójelben magyarázatot ad és megkülönbözteti a pogány és a keresztényi használatát. Emellett, a jelen szócikkben megkülönbözteti azon ekvivalensek körét, amelyek a szerb nyelvben használatosak, azoktól, amelyek a horvát nyelvben használatosak: 1. *žrtvovanje*; (*pogány vallásban*) *prinošenje žrtve*; 2. (*istentiszteletkor*) *pričešće, hor pričest*. A P szótár azonos képet nyújt mint az előző szótár, kivéve szerb és horvát nyelvre való megkülönböztetést: 1. *žrtvovanje*; <*pogány vallásban*> *prinošenje žrtve*; 2. <istentiszteletkor> *pričešće, pričest*. Az ELTE szótár vallási minősítést jelöli meg, illetve magyarázatot ad a terminus használatáról: 2. *vall [misén]*.

7. áldozó

Az „áldozó” címszónál a B–D szótár két ekvivalenst jelöli: 1. *koji prinosi žrtvu*, 2. *pričesnik*. A GY szótár veszi át az előző szótár megoldásait, így ugyanazokat az ekvivalenseket adja: 1. *koji prinosi žrtvu*; 2. *pričesnik*. Érdekes, hogy ezt a címszót nem találjuk a H szótárban, így ebben az esetben nem vizsgálhatjuk az ekvivalens fejlődését. Azonban, a P szótár a korábbi szótárakban fellelhető ekvivalensek közül az egyikét veszi át és a vallási minősítést jelöli mellé: *vall pričesnik*. Az ELTE szótár illusztrál a címszó használatát: *első ~*.

8. áldozócsüörtök

Az „*áldozócsüörtök*“ címszónál egy érdekes helyzetre figyelhetünk fel. Tudniillik, a korábbi – időben korábban megjelent – szótárakkal ellentétben, a két fiatalabb – időben később megjelent – szótárak hagyják ki ezt a címszót. Így a B–D szótárban a következő ekvivalenseket találunk: *Spasov-dan*, *Spasovo*, míg a GY szótárnál csak az egyikét: *Spasov-dan*. A H és P szótárakban – ahogyan már említettünk – a vizsgált címszó nem szerepel, míg az ELTE szótár ezen a helyen nem nyújt további illusztrációt vagy magyarázatot.

9. áldozópap

Az előző példához hasonlóan, az „*áldozópap*“ címszónál is megállapítható a hiány a H és P szótáraknál, míg a többi két szótár (B–D és GY szótár) azonos ekvivalenst jelöli: *sveštenik koji služi*. Az ELTE szótár részletesebb információt közöl a felhasználóval és a magyarázatokban a pogány és keresztényi használatot különbözteti meg: 1. [szertartást végző], a) [keresztény], b) [pogány].

10. áldoztat

Az „*áldoztat*“ címszót a H és a P szótárak nem közlik, azonban – a korábbi esetekhez hasonlóan – a B–D és GY szótárak azonos ekvivalenseket adnak: *pričestiti*, *pričešćivati*. Az ELTE szótárnál, azonban, ismételten elmarad az illusztrálás.

11. alesperes

Az „*alesperes*“ címszónál a B–D szótár olyan ekvivalenst jelöli, amelyikben a hím és a nő nemű alakja differenciálódik: *protin namesnik (-nica)*. GY szótárban a nő nemű alakot már elhagyják, habár a hangváltozás is tapasztalható e példában: *protin namesnik*. A H és P szótárak – néhány korábbi esethez hasonlóan – nem dolgozzák fel ezt a címszót. Érdekes lenne választ kapni arra a kérdésre, a két vizsgált szótárban miért nem kerül feldolgozásra a kérdéses címszó, habár az első két vizsgált szótárból egyértelmű minták rendelkezésre álltak. Az ELTE szótár esetében itt is elmarad az illusztrálás.

12. Allah

Érdekes lenne megvizsgálni, miért nem került feldolgozásra egyetlen vizsgált szótárban az „*Allah*“ címszó. Ebből az kö-

vetkezik, hogy az ELTE szótár lesz az első jelentősebb magyar–szerb szótár amelyben találkozhatunk ezzel a fogalommal. Azonban, az ELTE szótárban is hiányzik ennek a szónak a használati illusztrálása, ami – tekintettel a különleges helyzetre – fontos lenne, mivel korábbi minták nem állnak a felhasználók rendelkezésére.

13. anglikán

Az „*anglikán*” címszónál nyomon követhetünk a szótári szócikk fejlődését egy adott időintervallumban. Míg a B–D és GY szótárak nem említik ezt a címszót, a H szótárban találhatunk egy szerb megfelelőjét: *anglikanski*. A P szótár tovább elemzi a jelen szócikket és egy részletesebb feldolgozást adja. Jelöli a vallási minősítést a címszónak, közli a főnévi és melléknévi alakját, illetve a felhasználók figyelmét a tipikus hangváltozásokra irányítja: *vall I. mn <egyház> anglikanski; II. fn Anglikanac [-nca]*. Az ELTE szótár tovább fejleszti a szócikket és megfelelő módon illusztrálja a terminus használatát: *az ~ egyház*.

14. angyali

Az „*angyali*” címszónál – az előző példához hasonlóan – végig követhetjük a szócikk fejlődését. A B–D szótár két ekvivalenst jelöli, amelyekből az egyik kétségtávol mára elavultnak tekinthető: *anđeoski, angelski*. A GY szótár csak az egyik ekvivalenst közli, még hozzá azt, amelyik a szótárkészítésekor aktuális és használatos volt: *anđeoski*. A H szótár átveszi az előző szótárnak a megoldásait: *anđeoski*, míg a P szótár a szócikket egészíti ki egy finom árnyalattal, amely a kifejezés speciális használatában megnyilvánul: *anđelski, anđeoski*. Az ELTE szótár egy illusztrációt vezet be ennél a szócikknél: *~ üdvözet*.

15. Antikrisztus

Az „*Antikrisztus*” címszóval egyetlen vizsgált szótárban sem találkozunk. Érdekes lenne megvizsgálni, miért nem szerepeltetik ezt vagy a hasonló jelentésű szavakat a vizsgált szótárak, és megfigyelhető-e ok-okozati viszony az adott terminus hiánya és jelentése között. Az ELTE szótár viszont nem nyújt további magyarázatokat, illetve nem illusztrálja ennek a terminusnak használatát.

16. anyaszentegyház

Az „*anyaszentegyház*” címszót egyetlen egy vizsgált szótár sem említi, azonban, míg az első két szótár megközelítő jelentésű címszót ajánl, a második kettő nem tesz róla említést. Így a B–D szótárban – habár a keresett címszó nem szerepel benne – a következő terminus megtalálható: *anya-egyház: mati crkva, glavna crkva*. Hasonlóan a GY szótár is közli a következő kifejezést: *anyaegyház: mati crkva*. Az ELTE szótár először vezeti be ezt a kifejezést, azonban nem adja annak használatának illusztrálását.

17. apokalipszis

Az „*apokalipszis*” címszót nem találjuk egyetlen egy vizsgált szótárban és az ELTE szótárban sem találunk illusztrációt annak használatáról.

18. apokrif

Az előző példához hasonlóan, az „*apokrif*” címszót nem találunk a vizsgált szótárakban, és az ELTE szótár itt sem közli a felhasználóval a terminus használatát.

19. apostol

Az „*apostol*” címszónál egy érdekes helyzetet állapíthatunk meg. Ugyanis a GY szótár nem közli ezt a szót, habár a címszó már szerepelt a korábban megjelent B–D szótárban, így nyilvánvaló, hogy a minta rendelkezésre kellett, hogy álljon a szerkesztő számára: *apostol*. Hasonlóan a H és P szótárak közlik a szerb ekvivalenst: *apostol*. Az ELTE szótár tovább fejleszti a szócikket és illusztrálja a terminus használatát: *Pál ~*.

20. apostoli

Habár az előző példában a GY szótár hagyta el a címszó közlését, az „*apostoli*” címszónál a H szótár nem közli a szerb ekvivalenst. Így a B–D és GY szótárak a következő ekvivalenseket közlik: *apostolski*, míg a P szótár az ekvivalenst kiegészíti még vallási minősítés megadásával: *vall apostolski*. Az ELTE szótár a szerb ekvivalens mellé a használatának illusztrálását adja: *~ áldás, az Apostoli Szentszék*.

21. archimandrita

Az „*archimandrita*” címszónál – hasonló mint néhány korábbi esetenél is – a vizsgált szótárak között egyik sem közli annak

szerb megfelelőjét. Az ELTE szótár pedig nem illusztrálja annak használatát, annak dacára, hogy korábban nem állt a felhasználók rendelkezésére minta a használatra.

22. arkangyal

Az „*arkangyal*” címszónál a B-D szótár közöl egy szerb ekvivalenst: *arandĕo*, míg a GY szótár közli annak egy módosított alakját: *arhandĕo*. A H szótár nem közli ezt a címszót, a P szótár pedig a vallási minősítés megadása mellett a felhasználók figyelmét a szerb ekvivalens ragozásakor esedékes specifikus hangváltozásokra hívja fel: *vall arhandĕl, arhandĕo [-ela]*. Az ELTE szótár a terminus használatát következőképpen illusztrálja: *Gábor/Gábríel* ~.

23. aszkéta

Az „*aszkéta*” címszót nem találjuk a B-D és a GY szótárban. A H szótár a következő szerb ekvivalenst közli: *asket(a)*, míg a P szótár tovább fejleszti a szócikket és a két szerb ekvivalenst mellé vallási minősítést jelöli meg, illetve illusztrálja a használatot: *1. vall (átv is) asket(a) h, isposnik; 2 <jelzőként> asketski; ~ élet isposništvo, isposnički/asketski život, asketizam*. Az ELTE szótár nem közli az illusztrációt, így itt egyfajta romlás figyelhető meg, mivel az előző példában megfelelő minta állt a szerkesztők rendelkezésére.

24. ateista

Az „*ateista*” címszót – az előző példához hasonlóan – nem találjuk a B-D és a GY szótárakban. A H szótár egy szerb ekvivalenst közöl: *ateist(a)*, míg a P szótár részletesen dolgozza fel a szócikket és két-két ekvivalenst közöl a melléknévi és főnévi alakban, illetve jelöli a specifikus hangváltozásokat: *I. mn ateistički, bezbožan [-žna] II. fn ateist(a) h, bezbožnik, bezbožac [-ošca]*. Az ELTE szótár itt sem közöl illusztrációt a használatra.

25. ateizmus

Habár az előző címszót több szótár is közli, illetve feldolgozza, az „*ateizmus*” címszót nem találjuk a négy vizsgált szótárak egyikében sem. Az ELTE szótár először vezeti be e címszót a használatba, azonban itt sem adja használat illusztrálását.

Miután befejeztünk az ELTE szótárból kiválasztott a vallási terminusokat feldolgozó szócikkek elemzését, szükséges közölni a legfontosabb statisztikai adatokat is. Fontos ismételtén megjegyezni, hogy az elemzésben az első száz terminusra térünk ki. Ha a szócikkek azon számát vesszük alapul, amelyek az ELTE szótárban vallási terminusokként kerültek megjelölésre és a többi vizsgált szótárban nem szerepelnek, láthatjuk, hogy a B–D szótárban összesen 31, GY szótárban 30, H szótárban 52 és P szótárban összesen 36 ilyen szócikk hiányzik. Ha megnézzük azon esetek számát, amikor az adott szótárban nem találtunk egy adott szócikket, de a szótárban szerepel egy hasonló jelentésű szócikk, amellyel a keresendő szó helyettesíthető, megállapíthatjuk, hogy a B–D szótárban 8 helyen nem találtuk a keresett szót, de szerepel a szótárban hasonló szó, illusztráció formában vagy ekvivalens formában. GY szótárnál 3, H szótárnál 3 és P szótárnál összesen 2 ilyen esetet regisztráltuk. Erre vonatkozó példák például: *egyház atyák crkveni oci* (B–D szótárnál a *hithű* szócikknél), *anya-egyház: mati crkva, glavna crkva* (GY szótárnál a *anyaszent-egyház* szócikknél), *gregorián-ének gregorijansko crkveno pevanje* (H szótárnál a *gregorián* szócikknél) vagy *júdáscsók, júdáspéNZ* (P szótárnál a *júdás* szócikknél). Ezekből az adatokból megállapítható, hogy a B–D szótárban a legtöbb esetben találunk megfelelő eredményt, miután a GY és P szótárak következnek, a H szótár pedig a talált szócikkek vonatkozásában a leggyengébb és leghiányosabb a négy vizsgált szótár között. Ezért a B–D szótár – a vallási terminológia vonatkozásában – legerősebbnek és legrészletesebbnek titulálható, mivel legtöbb vallási tartalmú ekvivalenssel rendelkezik. A GY szótárt a vallási terminológia használatának legkevesebb számú illusztrálása jellemzi, habár a szótár az egyik legtöbb célekvivalenssel rendelkezik. A H szótár – a vallási tematika feldolgozása terén – a gyengébb szótárak közé tartozik, a négy vizsgált szótár között a leggyengébb. Ebben a szótárban legkevesebb illusztráció és legkevesebb célekvivalens található. A P szótár kifejezetten részletes szótár a vallási terminológia feldolgozásában. Ebben található a terminusok felhasználá-

sának legnagyobb számú illusztrálása, és egyben a legmodernebb szótár a vizsgált négy szótár között.

KÖVETKEZTETÉSEK

Arra a kérdésre, hogy a szerb–magyar lexikográfia történetében felismerhető-e bármilyen elv, mely szerint a vallási terminológiát dolgozzák fel a fenti szótárak, amelyre figyelemmel kell lenni az új készülő félben álló szótár elkészítésénél meg kell jegyezni, hogy a vallási terminusok száma a készülőben levő ELTE szótárban elegendő, azonban az adott szócikk vonatkozásában a részletesség szintje alul marad az elvártnál, különösen akkor, ha az egyes szavak használatának illusztrálását vizsgáljuk. A készülőfélben lévő szótárban összesen 437 olyan kifejezés vagy szó szerepel, amely „vall” minősítéssel kerültek jelölésre. Tekintettel arra, hogy egy vallási szavak kisszótárában „2800 olyan szónak, szókapcsolatnak, névnek adja meg a magyarázatát, amely a világvallások valamelyikéhez kapcsolódik” (ERDŐS–KISS 2016: 12), egy kétnyelvű szótárban elegendőnek tekinthető a vallási terminus száma.

Az elemzés során megállapítható volt, hogy a korábbi szótárakban számos olyan szócikk van, amelyeket az ELTE szótárnak ki kell egészítenie: az ekvivalensek esetében (releváns, újabb keletű), valamint a hivatkozások tekintetében. Ezzel az új szótár a korábbi szótárak hiányosságait küszöböli ki, nem csak az ekvivalenseket illetően, hanem illusztrációk megadásával is.

Ahogy az elemzésből is látható, számos olyan szócikk található az ELTE szótárban, amely hiányzik a korábbi szótárakban. Azok esetében a lexikográfia nem hagyhatott egyfajta történelmi bélyeget felhasználásuk és elfogadottságuk terén, erre tekintettel az új szótár feladata, többek közt a felhasználó ösztönzése az adott vallási terminus alkalmazására és elfogadására. Különösen fontos feladat az ELTE szótár készítésénél, hogy a szerkesztők vizsgálják felül a korábbi ekvivalensek és

illusztráció relevánságát és aktualitását, és illesszék be az új szótár szókészletébe, elsősorban azért, mert a nagy számuk ma is aktuális és alkalmazható, másrésről, ezzel a módszerrel a lassú, de biztos eltűnésük lassítható vagy megállítható.

Abban a kérdésben, hogy felismerhető-e bármilyen törvényszerűség a vallási terminológia szerepeltetésére egy szótárban, amelyet alkalmazni kell az új szótárnál, fontos megjegyezni, hogy a vallási tartalmak csak az általános tartalmak és jelentések után következnek, kivéve azokat a szócikkeket, ahol kizárólag a vallási tartalom jelenik meg. Ezen gyakorlat a továbbiakban sem kényszerül módosításra, azonban fontos lenne minden releváns példánál megvizsgálni annak vallási tartalmát, és amennyiben fellelhető a vallási tartalom, azt be kell vezetni a szótárba. Érzékelhető továbbá, hogy a vallási terminusok az egyes történelmi periódusokban gyakran a társadalmi peremre kerültek és szükségtelennek és feleslegesnek minősültek.

A következő törvényszerűség, amelyet a jelen vizsgálatban tapasztaltunk, az illusztrálással kapcsolatos. Tudniillik, az adott terminus illusztrálása leggyakrabban akkor történik, ha összetett vallási terminusról van szó, míg az egyszerű és általános fogalmaknál az illusztrálás hiányzik. Fontos lenne változtatásokat eszközölni ezen a területen. Egy szótár minősége nagymértékben a szótári cikk feldolgozásának a mélységében és részletességében rejlik. Az illusztrálás – mint a szótári cikk egyik alapeleme – az elengedhetetlen és legfontosabb elem kategóriába kell, hogy kerüljön. Az újabb szótáraknak így többet kellene illusztrálniuk a használatot, a mindennapi élet legkülönbözőbb példákon keresztül.

Annál a kérdésnél, hogy beszélhetünk-e a szótári szócikkek fejlesztéséről, fejlődéséről azoknál a szócikkeknél, amelyek tartalmazzák vallási terminológiát, felismerhető-e a korábban kiadott szótárakra való építés, hivatkozás, fontos elmondani, hogy világosan látszik az első és második, illetve harmadik és negyedik szótár közti szoros kapcsolat. Ugyanis a GY szótár az ekvivalensek kiválasztásában, illetve egyes terminusok használatának illusztrálásánál nagymértékben

támaszkodik a B-D szótárra. Hasonlót lehet állítani a két következő szótár esetében is. A P szótár sok esetben azonos megoldásokhoz nyúl, mint amelyek a H szótárban voltak tapasztalhatók. Ezt abból a szempontból is érthető, mert mindkét szótár ugyanannál a kiadónál látott napvilágot, hasonló szempontok és struktúra szerint. Mégis, ha a szótári szócikk fejlődését vizsgáljuk, megállapítható, hogy a H szótár a leggyengébb a vizsgált szótárak között. Sok szempontból visszaesés tapasztalható az adekvát ekvivalensek kiválasztásában, illetve a terminusok megfelelő illusztráció feltüntetésében. Ez alapján a P szótár megoldásait, eredményeit még jobban kell értékelni, mert még a jóval gyengébb előzmény mellett is, sokkal fejlettebb és részletesebb szótár készült. A P szótár sok esetben a korábbi, leginkább a B-D szótárra támaszkodott, az illusztrálás és elfelejtetett ekvivalensek tekintetében.

Abban a kérdéskörben, hogy észrevehető-e a vallási terminusok csökkenése vagy növekedése az idő során, változott-e a jelentésük, meg kell említeni, hogy a H szótárral kezdődő időszakban világosan tapasztalható a vallásos terminusok csökkenése, ami elsősorban az akkori társadalmi és politikai nézetekkel magyarázható. „Európa szerte erős vallástalanodás, azaz szekularizáció és vallási individualizáció jelent meg a 20. század második felében... Ezt Európa középső és keleti részén jórészt a szocialista országok egyház- és vallásellenes hivatalos politikája, nyugaton pedig a fogyasztói társadalom idézte elő.” (BARNA 2011: 1)

Míg az első kettő vizsgált szótárban a vallási terminusok szótárakban történő szerepeltetésének fontossága nyilvánvaló – legyen szó a terminusok számáról vagy részletes feldolgozásukról, legyen szó a szótárban kapott kiemelkedő pozícióról és mindennapi használatáról – az utolsó kettő vizsgált szótárban jelentősen csökken a felhasználók a vallási terminusok iránti érdeklődése, amihez a szótárak szerkesztői is asszisztálnak. Mégis, a P szótár részben eltér a társadalmi és politikai elvektől és hol halkán és diszkrét módon, hol erősen és bátran visszacsempészi a vallási terminológiát a szótári készletbe, és így a mindennapi használatba is.

Ma mentesülünk mindazoktól a múltban a magyar–szerb szótárakat szerkesztő munkatársakra erőltetett korlátoktól és ezért bátran hozzá kell nyúlnunk a vallási terminológiához, és annak megfelelő helyét biztosítani kell a készülő szótárakban, minden szükséges strukturális elemekkel és lexikográfiai megoldással.

IRODALOM

- BARNA Gábor, 2011: *Vallások, határok, kölcsönhatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BÖLCSKEI Gusztáv, LENKEY István, 1991: *Idegen eredetű vallási szavak és fogalmak szótára*. Budapest: Mécs László Kiadó.
- BÖGRE Zsuzsa, KAMARÁS István, 2013: *Vallásszociológia*. Budapest: Luther Kiadó.
- ERDŐS Attila, KISS Gábor, 2016: *Vallási szavak kisszótára*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- TOMKA Miklós, 2006: *Vallás és társadalom*. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 4., PPKE BTK Szociológia Intézet: Loisir könyvkiadó.
- –, 2007: *Egyház a társadalomban*. Budapest–Piliscsaba: Pázmány Társadalomtudomány 8., PPKE BTK Szociológia Intézet: Loisir könyvkiadó.